

1898. № 437.

319.

ՀՈՒՆԱՍՏԱՆԻ ԱՆՅԵԱԼԻՑ

17317

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ
ԻՆՏԵՐԻՍԿԱ
ԻՆՏԵՐՈՎԵԴԵՆՆԱ
ԻՆՏԵՐՆԱԿԱԼ
ԸՍՏ

1119

arm
1221

arm
1221

1898
պահ

Ե. ԹՈՓՉԵԱՆ.

ՅՈՒՆԱՍՏԱՆԻ ԱՆՑԵԱԼԻՑ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

БИБЛИОТЕКА
ИСТОРИЯ
ВОСТОЧНЫХ
НАУК
СССР

17314

Ա.-ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ
ՏՊԱՐԱՆ Յ. Ի. ԼԻՆԵՐՄԱՆԻ
1898

1119-642

Доволено Пензурою С.-Петербургъ, 10 Декабря 1897 года.

853-2013

Паровая скоропечатня Я. И. Либермана, Фонтанка д. № 86.

ՅՈՒՆԱՍՏԱՆԻ ԱՆՅԵԱԼԻՑ

Ա.

1453 թուականն էր... Սուլթան Մահմեդ Բ.-ը 250,000 զազանասիրտ թիւրքերով պաշարել էր Կ. Պօլիսը՝ Յունաստանի մայրաքաղաքը: Յոյները յուսահատական դրութեան մէջ էին: Նրանք հաւաքուել էին իրանց Կոստանտին (IX) թագաւորի շուրջը և որոշել էին՝ կամ մեռնել պատուով, կամ փրկել հայրենիքը արիւնարբու թշնամուց:

Թագաւորը հասարակ զինւորականի շորերով կանգնած էր իր հաւատարիմ հպատակների շարքում...

Թէ՛ ծեր, թէ՛ մանուկ, թէ՛ կին, թէ՛ տղամարդ բոլորն էլ կուռում էին անասելի քաջութեամբ, բայց շատ չնչին էին նրանց ոյժերը, ուստի և չէին կարող երկար դիմադրել հզօր թշնամուն: Վերջապէս թիւրքերը զրաւեցին քաղաքը և սկսեցին անխնայ կերպով կոտորել բոլոր քրիստոնեաներին: Մի խումբ թիւրք զինւորներ շրջապատեցին թագաւորին: Նա պաշտպանուում էր հերոսական սառնասրտութեամբ, սակայն թշնամու սուրը ցցուեց նրա կրծքի մէջ և դժբաղդ Բիւզանդիոնի վերջին միապետը գետին զլորուեց. — «Թշուա՛ռ հայրենիք» — մրմնջալով:

Երեք օր շարունակուեց թալանն ու կոտորածը: Կատաղի թիւրքերը աւերեցին բազմաթիւ շինութիւններ, պղծեցին քրիստոնէական սրբութիւնները, քարուքանդ արին տաճարներն ու եկեղեցիները: Գետի նման հոսում էր անմեղ զոհերի արիւնը... Անցաւ մի քանի օր: Թիւրքերի զաղանութիւնները ընդհատուեցին: Ամենազեղեցիկ տաճարների գլխին խաչի փոխարէն փայլեց կիսալուսինը և զանգակների անուշիկ զողանջիւնի փոխարէն լսուեց մուէզղիների մեղամաղձոտ երգը:

Սուլթանը իր գահը հաստատեց Կ. Պօլսում և այդտեղից շարունակեց նուաձել Բալկանեան թերակղզու մնացած մասերը: Ամեն տեղ քրիստոնէաները հերոսական դիմադրութիւն էին ցոյց տալիս, ամեն տեղ սարերն ու դաշտերը ներկում էին նրանց արիւնով: Բայց ի զուր էր այդ բոլորը. անօգուտ էր քրիստոնէաների դիմադրութիւնը: Թիւրքերի հարիւրհազարաւոր զօրքը մի մեծ հեղեղի նման առաջ էր գնում, ճանապարհին ոչնչացնելով ամեն ինչ՝ թէ բնակութիւն և թէ բուսականութիւն: Մեռաւ Սուլթան Մահմեդը, բայց ժառանգները շարունակեցին նրա սկսած գործը: Մօտաւորապէս հարիւր տարուց յետոյ թիւրքերը արդէն աէր էին դարձել նախնի քաղաքակրթութեան երկրին... Գրեթէ ամբողջ Բալկանեան թերակղզին իր բազմաթիւ կղզիներով Օսմանեան պետութեան ձեռքն անցաւ և այդ օրուանից թիւրքական անարդ լուծը սկսեց ծանրանալ քրիստոնէաների վրէն, այդ

օրուանից Իսլամը սկսեց հալածել ու ճնշել Քրիստոսի երկրպագուներին:

Թիւրքերը քրիստոնէաներին «րայա» (հօտ) էին անուանում: Խլում էին նրանց ունեցուածքը, առեանգում էին աղջիկներին, բռնաբարում էին կանանց...

Մահմեդականը կարող էր ազատ-համարձակ սպանել հարուստ յոյնին, տիրապետել նրա հարստութիւնը և անպատիժ մնալ: Թափառական թիւրքը իր հաճոյքի համար կարող էր փողոցի միջում, օր-ցերեկով սպանել ամեն մի քրիստոնեայի և անմեղ համարուել:

Ո՛ւր պէտք է դիմէր թշուառ յոյնը, ո՞ւմ պէտք է բողոքէր կեղեքուած քրիստոնեան, երբ գրեթէ բոլոր պաշտօնեաներն էլ մասնակից էին այդ չարագործութիւններին, երբ նրանք էլ իրանց արժանի բաժինն էին ստանում համարձակ մահմեդականի աւարից:

Մեծ վեղերից սկսած մինչև հասարակ զադիները, աղաները և կալուածատէրերը—բոլորն էլ մի անասելի կամայականութիւն ու կաշառակերութիւն էին ներկայացնում: Բարձրագոյն իշխանութիւնն էլ իր կողմից քաջալերում, նպաստում էր այդպիսի պաշտօնեաներին, կարծելով թէ բռնակալութեամբ ու զաղանութեամբ միայն կարող է ջնջել յոյների ազգային առանձնայատկութիւնները, ընդունել տալ Մահմեդի՝ զուռանը և այդպիսով այդ ուժեղ տարրը թիւրքերի հետ ձուլելով, միանգամայն ընդմիշտ ամրապնդել իր պետական ոյժը: Սակայն կառավա-

րութեան այդ ձգտման մէջ էլ չկար ոչ մի սիստեմայ, ոչ մի հետեւողականութիւն: Ամեն մի փաշա, ամեն մի պաշտօնեայ անում էր այն, ինչ որ իր սիրտն էր ուզում, ինչ որ հաճոյքն էր թելադրում: Բացի դրանից խալիֆ Օմարի հին օրէնքները արգելում էին քրիստոնեաներին նոր եկեղեցիներ շինել, սրբազան խորհուրդները և ժամերդութիւնը հրապարակով կատարել, ղէնք կրել և թամբած ձի հեծնել: Քրիստոնեաները պարտաւոր էին տարբերուել մահմեդականներից նոյն իսկ իրանց հագուստի ձևով ու գոյնով: Եթէ այդ բոլորի վրա աւելացնենք և այն իրողութիւնը, որ թիւրքերը անհամեմատ ծոյլ և անընդունակ էին, քան թէ քրիստոնեաները և ապրում էին զրեթէ վերջիններիս հաշւով, այն ժամանակ հասկանալի կ'լինի, թէ ինչպիսի ստրկական վիճակի մէջ էին գտնուում յոյները: Կեանքի և գոյքի անապահովութիւնը ստիպում էր նրանց թողնել երկրագործութիւնը և նուիրուել վաճառականութեան: Այդ բանը նպաստում էր յոյների քաղաքակրթութեան զարգանալուն, որը և կամաց-կամաց բաց էր անում նրանց գիտակցութիւնը:

Թիւրք կառավարութիւնից չափազանց դժգոհները հաւաքւում էին անմատչելի լեռներում, բնակութիւն էին հաստատում կիրճերում, ուրիշ ապահով տեղերում և այդտեղից երբեմն երբեմն յարձակւում իրանց կեղեքիչների՝ միւսուլմանների վրա, թալանում նրանց ունեցուածքը և անխնայ կերպով կոտորում զիմադրողներին: Այդ յոյները կը-

լեֆտ-արմատող-պալիկար(աւաղակ, կտրիչ) անուններն ստացան և հետզհետէ այնքան բազմացան, այնպիսի սարսափ ձգեցին մահմեդականների մէջ, որ կառավարութեան պաշտօնեաները բանակցութիւն սկսեցին նրանց հետ և առաջարկեցին ազատ ու անկախ ապրել լեռներում, միայն թէ հանդիստ թողնել հարեան մահմեդականներին: Պալիկարները չնչին բացառութեամբ անուշադիր թողն այդ առաջարկութիւնը և շարունակեցին իրանց ասպատակային կեանքը, որովհետեւ նրանց համար արդէն անփոխարինելի պահանջ էր դարձել մահմեդականի արիւն թափելը, դարաւոր վրէժը լուծելը...

Ճիշտ է պալիկարները երբեմն քրիստոնեաներին էլ էին թալանում, բայց նրանց կռիւը զխաւորապէս թիւրք տարրի և կառավարութեան դէմ էր: Երգերի մէջ նրանք նկարագրում էին իրանց քաջագործութիւնները, արտայայտում էին իրանց բուռն ատելութիւնը դէպի թիւրքերը:

Իբրեւ նմուշ յիշենք մի քանի կտորներ.

...Եւ փաշայից երկիւղ չունեմ,
Երկիւղ չունեմ մեծ վեղերից,
Իմ փաշան հրացանս է,
Իմ վեղերս իմ սուրն է...

* *

Կուղես թիւրք բռնակալից չ'երկնչել
Եւ աշխարհիս վրա ազատ լինել,
— Փառք, պատիւ և կեանք,
Եմեն ինչ սրիդ մէջ որոնիր...

* *

Եւ քաջ արմատոյ իմ—սարերի զաւակ,
Սպանել եմ անթիւ թիւրքեր, այրել վաթսուն գիւղ,
Բայց թշնամու սուրը խրուեց իմ կուրծքը,
Ընկերներ, ես մեռնում եմ վաղաժամ...

Խնդրում եմ, դագաղս մեծ շինեցէք,
Որ նրա միջեց թիւրքերին նկատեմ
Եւ աջ ու ձախ անդադար
Նրանց գնդակահար անեմ...
—

Ահա այդպէս արմատոյ լի ժողովուրդներ այն
աստիճանի էր հասած, որ նա ցանկանում էր նոյն իսկ
դագաղի միջեց թիւրքերին «գնդակահար անել»...
Արմատողները միշտ պաշտպանում էին կառավարու-
թիւնից հալածուած յոյներին։ Այդ պատճառով ինք-
նապաշտպանութեան ձգտումը ստիպում էր յոյն
զիւղացուին դաշտից անապատն ապաւինել, հովտից
սարը, ուր իբրեւ աւաղակ, պալիկարի հետ միաբան-
ուելով, կենդանի բողոք էր հանդիսանում թիւր-
քական բռնակալութեան դէմ։ Այդպիսով օրէցօր
աւելանում էր յոյն աւաղակների թիւը, հետզհետէ
նախապատրաստւում էր ապստամբութեան հողը։
Եւ թիւրք կառավարութիւնն էլ անգիտակցաբար
շտապեցնում էր այդ ապստամբութիւնը, աւելի ու
աւելի սաստկացնելով իր բռնութիւններն ու հա-
լածանքները։

Բ.

Ստրկական ծանր լծի տակ հեծող յոյները
իրանց հայեացքը ուղղել էին դէպի հիւսիս և օգ-

նութիւն էին սպասում հաւատակից Ռուսաստա-
նից։ Դեռ XVII դարում նրանք ոգևորւում, մի-
թարւում էին այդ յոյսով, որ առաջ էր եկել ռու-
սաց միապետների մեծամեծ խոստումներից։ Մեծն
Պետրոս Ամստերդամում եղած ժամանակ իրա հա-
մար փորագրել էր տուել մի այսպիսի տիտղոս.
«Petrus I. Russo-Graecorum monarcha» — (Պետրոս Ա.
Ռուս-Յունական կայսր)։

Նրա ձեռնարկած հարաւային պատերազմների
հեռաւոր նպատակը Յունաստանին տիրապետելն
էր, որ չ'աջողուեց։ Եկատերինա Բ-ը մտադիր էր
ազատել Յունաստանը և իր թոռին՝ Կոստանտինին
նրա վրա թափաւ կարգել։ Այդ բոլոր մտադրու-
թիւններն ու ծրագիրները ի հարկէ գաղտնի չէին
մնում յոյներից։ Ամեն անգամ, երբ ռուսները պա-
տերազմ էին ունենում թիւրքերի հետ, առանձին
գործակալներ էին գնում թիւրքիս և քաջալերում
զրգուում էին Սուլթանի քրիստոնեայ հպատակնե-
րին։ 1770 թուականին, երբ ռուսաց նաւերը մտան
Միջերկրական ծովը և մօտեցան Յունաստանի ափե-
րին, Մօրէայի յոյները այն աստիճան ոգևորուեցին,
որ իսկոյն պարզեցին ապստամբութեան դրօշակը։
Սակայն նաւերը շուտով հեռացան, յոյները ան-
պաշտպան մնացին և ամբողջ Մօրէան հրի ու սրի
ճարակ դարձաւ։ Ահա այդպիսի անաջողութիւն-
ները և անվերջ խոստումների չ'իրագործելը սառե-
ցրին յոյներին, մարեցին դէպի Ռուսաստանն ու-
նեցած յոյսը։

Բայց դրա փոխարէն նրանց մէջ առաջ եկաւ

ինքնավստահութիւն և սեպհական յոյժերով զործելու ցանկութիւն:

Պրանսիական յեղափոխութիւնը, որ ցնցեց ամբողջ աշխարհը, զօրեղ ազդեցութիւն ունեցաւ յոյների վրա էլ: Այդ յեղափոխութեան դադափարներով յափշտակուելով և իր հայրենիքի ազատութեամբ ոգևորուելով, յոյն բանաստեղծ Կոստանտին Րիզասը—(ծնուել է 1753 թ.)—ճանապարհորդեց ամբողջ Յունաստանում, զաղթական յոյների մէջ, Դանուբեան իշխանութիւններից անցաւ Վիէննա և ամեն տեղ զրգռեց-ոգևորեց յոյներին: Նա իր սրտառուչ ոտանաւորներով երգում էր Յունաստանի անցեալ փառքերը, ներկայ ստրկութիւնը և ապագայ ազատութիւնը: Նա աշխատում էր արթնացնել յոյն աւազակներին և դիմում էր նրանց այս խօսքերով.

—«Ով իմ եղբայրք պաշկարներ, մի՞թէ դեռ երկար առիւծի նման առանձնացած պիտի ապրիք կիրճերում, լեռնոտ ու ժայռոտ տեղերում... Մի՞թէ դեռ երկար լոյսից փախչելով պիտի խաթափէք մութ-մութ այրերում, խոնաւ անտառներում... Մի՞թէ այսուհետեւ էլ անպաշտպան պիտի թողնէք ձեր զաւակներին ու ծնողներին, ձեր տունն ու տեղը, ձեր հայրենիքն ու բարեկամներին... Բաւ է որքան անտարբեր մնացիք. ժամ է զործելու: Ուրեմն եկէք-միացէք և ազատեցէք ձեր մայր Յունաստանը: Յիշեցէք, որ աւելի լաւ է մի ժամ ազատ ապրել, քան թէ հազարաւոր տարիներ անցկացնել ստրկութեան լծի տակ, բռնակալի ճանկերում...»

Ազգասէր բանաստեղծի խօսքերը արագութեամբ տարածւում էին ամեն տեղ և երկար ժամանակ պտտւում բերնից-բերան: Ինքը Րիզասն էլ ոչ հանդիստ ունէր, ոչ դադար: Նա շարունակ պատերազմական ծրագիրներ էր կազմում, բանակցում էր դեսպանների հետ և վերջապէս Վենետիկի անկումից յետոյ դնաց Տրիեստ՝ անձամբ Նապոլէօն Բոնապարտէյի հետ տեսնուելու և նրանից օգնութիւն խնդրելու համար. բայց Աւստրիական կառավարութիւնը դաւաճանութեամբ բռնեց Րիզասին և նրա հինգ ընկերներին և յանձնեց Բէլգրադի փաշային: Փաշայի հրամանով բանաստեղծին կապելին երկու տախտակների մէջ և սղոցելին (1798 թ.): Մեռնելուց առաջ նա հեռեւեալ նշանաւոր բառերն արտասանեց.

—«Ես սերմը ցանցի. կ'գայ ժամանակ, երբ իմ ազգը զեղեցիկ պառլոնները կ'հնձէ»:

Րիզասի հինգ ընկերներն էլ հերոսութեամբ ընդունեցին մահը՝ «Կեցցէ՛ Յունաստան, կեցցէ՛ ազատութիւն» կանչելով: Րիզասը ամենայն իրաւամբ Յունական ազատութեան նախահայրը և առաջին նահատակն է համարւում: Նրա նահատակութիւնը մեծ զայրոյթ և խլրդում-առաջ բերեց յոյների մէջ: Բ. Դուռը փորձեց հոգևոր իշխանութեան միջոցով ազդել յոյն ժողովրդի վրա: 1798 թուականին, յոյների ամենաջերմ ոգևորութեան ժամանակ, սառը ջրի նման լոյս տեսաւ Անթիմոս պատրիարքի «Հայրական խրատը», որով նա համոզում էր իր հօտին հանդարտուել և հաւատարիմ մնալ

Օսմանեան բարեխնամ պետութեանը: Սակայն այդ «խրատը» բոլորովին հակառակ ազդեցութիւն ունեցաւ... Կարճ ժամանակից յետոյ նոյն իսկ շատ բարձրաստիճան հոգեւորականներ միացան յեղափոխականների հետ և նրանց գաղափարների ամենաջերմ պաշտպանը դարձան: Դրանից յետոյ յունական յեղափոխութեան աշխարհական և հոգեւորական առաջնորդները ձեռք-ձեռքի տուած սկսեցին ամենայն եռանդով նախապատրաստուել, զէնքեր գնել, մանր-մանր հայդուկային խմբեր կազմակերպել և այլն: Գործի գլխաւոր ղեկավարն էր Կօրայիս անունով մի յոյն, որ իր բարձրագոյն կրթութիւնը ստացել էր Փրանսիայում: 1801 թուականին, երբ Փրանսիական զօրքերը ուղղւում էին Ալբանիայի վրայով մտնել Թիւրքիայի սահմանները, Կօրայիսը նամակներ ուղարկեց ամեն տեղ, որպէս զի յոյները պատրաստ լինեն և քրիստոնեայ զօրքը երեւալուն պէս պարզեն ապստամբութեան դրօշակը: Սակայն շուտով մի քանի հանգամանքներ ջախջախեցին նրա բոլոր յոյսերը: Նա համոզուեց, որ ոչ մի դէպքում չի կարելի յոյս դնել օտարների վրա, որ յունական ժողովուրդը ինքը պիտի կարողանայ իր արդար պահանջը կատարել տալ, որ դրա ամենաազդու դեղը գիտութեան լոյսն է: Դրանից յետոյ նա համոզոււմ էր յոյն երիտասարդներին վերադառնալ հայրենիք, ամեն տեղ հիմնել ուսումնարաններ և աշխատել կրթութեան միջոցով նախապատրաստել ժողովրդին և արծարծել ազատութեան վեհ գաղափարները: Նրա յորդորները մեծ

ազդեցութիւն ունեցան, յոյն յեղափոխականները փոխեցին զործունէութեան նախկին ձեւը—(օտար պետութիւնների միջոցով ազատութիւն ձեռք բերել) և սկսեցին ազատութիւնը որոնել իրանց սեպհական լեռներում, իրանց ծովերի վրա, առւտրական նաւերը զինւորական նաւեր դարձնելով, պալիկարներին (լեռնային աւազակ) և ծովային հէներին ազնուացնելով և նրանցից կազմելով հայրենասէրներ—ազատութեան և խաչի պաշտպաններ:

Այդ միևնոյն ժամանակ օրէջօր աւելանում էին յունական ուսումնարանները: Օրեսսայում և ուրիշ հեռաւոր տեղերում ապրող յոյները նիւթական նպաստներ էին տալիս: Շուտով ծաղկած դրութեան հասան Աթէնքի, Սալոնիկի, Զմիւռնիայի, Տիրնովի, Պարոսի, Անդրոսի և Պատմոսի զպրօցները: Յոյն ուսուցիչները մարդարէների նման անդադար չըջում էին դէս ու դէն, ժողովրդին ծանօթացնում էին պատմութեան հետ և արծարծում ազատութեան գաղափարները:

Այդ զործունէութիւնը ունեցաւ զօրեղ հետեանք: Անցաւ մի քանի ժամանակ... Յոյն ժողովուրդը արթնացաւ ստրկութեան քնից: Այսպէս օրինակ, երբ յոյն նաւաստիները վտանգաւոր ճանապարհորդութիւնից տուն էին վերադառնում և տեսնում էին իրանց թշուառ վիճակը, ամաչելով հարցնում էին միմեանց, թէ ինչո՞ւ իրանք, որ թագաւորում են ջրերի վրա, տանը դարձեալ ստրկութեան են ենթարկուած. իսկ նաւապետները շարունակ կրկնում էին Թէմիստոկլէ խօսքերը՝

«մենք կունենանք ազատ երկիր ու հայրենիք, քանի որ ունենք 200 զինաւորուած նաւեր»:

Պ.

Մինչև 1812 թուականը յոյները գրեթէ ոչ մի յեղափոխական կազմակերպութիւն չունէին: Մինչև այդ ժամանակ նրանց գործունէութեան ղեկավարը այս կամ այն անհատն էր լինում: Սակայն 1812 թուականին Աթէնքում առաջին անգամ հիմնուեց մի հետերիա—(ընկերութիւն)—«Մուսաների բարեկամներ» մականունով: 1814 թ. Նիկողայոս Սկուֆաս անունով մի յոյն վաճառական նոյն տեսակ հետերիա հիմնեց նախ Օդեսսայում և ապա Մոսկուայում:

Յունական հետերիաները խորհրդաւոր կազմակերպութիւն ունէին: Նրանց բոլոր անդամները բաժանուած էին ութը աստիճանի և ամեն մի աստիճանը իր որոշ դերն ու անունն ունէր: Օրինակ առաջին աստիճանի անդամները կոչւում էին «աշակերտներ», չէին իմանում ընկերութեան նոյն իսկ ղրխաւոր նպատակը և չէին ճանաչում բարձրաստիճան անդամներին: Նրանց միակ պարտականութիւնն էր զէնք և ուրիշ իրեղէններ պահել: Երկրորդ աստիճանի անդամները կոչւում էին «զոհարբներ» և պարտաւոր էին հարկաւոր դէպքում կռուի դուրս գալ մահաւորականների դէմ: Դրանց առաջնորդները կոչւում էին «հովիւներ» և պատկանում էին երրորդ աստիճանին: Վեր-

ջապէս «ընտրեալները» պատկանում էին վեցերորդ աստիճանին, իսկ նրանց ղրխաւորները եօթներորդ աստիճանին: Ութերորդ աստիճանը իր մէջ պարունակում էր բարձրագոյն իշխանութիւնը—ընկերութեան ղրուխը, որը իսկապէս զոյութիւն չունէր, թէ և ամեն մի ընտրեալի խորհրդաւոր ձեռով հասկացնում էին, թէ այդ ղրուխը մի թաղակիր անձնաւորութիւն է: Շատերը ենթադրում էին, թէ այդ անձնաւորութիւնը ռուսաց Սէքսանդր կայսրն է: Այդ հետերիաները հետզհետէ ամեն տեղ տարածեցին իրանց մասնաձիւղերն ու կոմիտետները: Դրանց նպատակն էր փող հանդանակել, զէնք և ուրիշ ռազմաթէրք գնել և ծայրայեղ դէպքում նոյն իսկ միայն սեպհական ոյժով սկսել կանոնաւոր ապստամբութիւն և առաջ տանել հայրենիքի ազատութեան գործը: Նրանք ամեն կերպ աշխատում էին իրանց հետ միացնել բոլոր հարուստ և մեծանուն յոյներին: Այդպիսիների մէջ առաջին տեղն էին բռնում ռուսաց ծառայութեան մէջ գտնուող կոմս Կապոդիստրիան (նախարար) և իշխան Սէքսանդր Իպսիլանտին (գեներալ):

Յոյները զաղտնի յանձնարարութեամբ Պետերբուրգ ուղարկեցին հետերիայի անգամ Կամիրինոսին, որպէս զի նա օգնութիւն խնդրէ նախ կոմս Կապոդիստրիայից և ապա նրա միջոցով Սէքսանդր կայսրից: Սակայն Կամիրինոսը ձեռնունայն յետ վերադարձաւ և ամեն տեղ բարձրաձայն յայտնեց, որ ոչ մի յոյս չի կարելի դնել ոչ Կապոդիստրիայի և ոչ էլ Ռուսաց կառավարութեան վրա: Դրանից

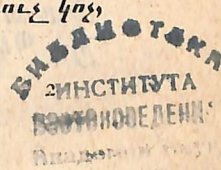
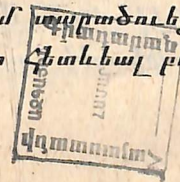
յետոյ տիրեց անսպասելի յուսահատութիւն. հիասթափուածներէից շատերը հեռացան գործից... Վերջապէս բանը այնտեղ հասաւ, որ հետեւիայի միւս անգամները Կաթիլանտի կեանքը և այդ տեսակ քարոզչութիւնը չափազանց փնասակար համարելով, վճիռ կայացրին և սպանեցին նրան. ապա յուսահատուած ժողովուրդի վստահութիւնը նորից վերականգնեցնելու համար պատգամաւոր ուղարկեցին իշխան Իպսիլանտի մօտ: Իպսիլանտին թէեւ մեծ շահ ունէր թիւրք կառավարութիւնից—(նա շուտով յետ պիտի ստանար իր, մի քանի միլիոն արժողութեամբ, կալուածները)—բայց հայրենիքի սէրը ստիպեց նրան մասնաւոր շահը զոհել ազգի պահանջին, ազատութեան գործին: Նրա հայր Կոստանտին Իպսիլանտին երկար ժամանակ աշխատել էր Ռուսաստանից մի իրական օգնութիւն ստանալ յոյների համար, բայց մինչև վերջը անաջողութեան էր հանդիպել, ուստի և մեռնելիս կտակ էր արել իր որդիներին՝ կռուել հայրենիքի ազատութեան համար առանց մի որ և է յոյս դնելու օտարի օգնութեան վրա: Մասամբ էլ այդ էր պատճառը, որ իշխան Իպսիլանտին մեծ ուրախութեամբ համաձայնեց յեղափոխական գործի զլուխն անցնելու: Նա թողեց իր պաշտօնը և Պետերբուրգից ձանապարհ ընկաւ դէպի Օդեսսա: Այդ ժամանակ հետեւիաները գործելու զանազան ծրագիրներ էին կազմում: Ոմանք առաջարկում էին՝ ղենել Կ. Պօլսի բոլոր յոյներին, յանկարծակի յարձակուել այդ քաղաքի վրա, օդը ցնդեցնել ղինանոցը, սպանել

սուլթանին մզկիթ զնայած ժամանակ և այդ բոլորից յետոյ շարունակել յաղթական արշաւանքը դէպի Պելոպոնես. մի քանիսն էլ առաջարկում էին ամբողջ Պօլսն այրել: Բայց աւելի խոհեմ և հեռատես մարդիկ այդ ծրագիրները անիրագործելի էին համարում և առաջարկում էին պարտիզանական (ասպատակային) կռիւ սկսել Յունաստանի բոլոր մասերում:

Իպսիլանտի առաջին գործն եղաւ՝ ոգևորել յոյն ժողովուրդին, տարածելով մի շինծու լուր, թէ ինքը գործում է ռուսաց կայսեր համաձայնութեամբ, թէ մարգասէր Ալէքսանդր Ա.-ը ուղղում է նախ տեսնել իր «սիրելի յոյների» հերոսութիւնը և ապա ազատել նրանց դարաւոր ստրկութիւնից: Այդ լուրը իսկապէս մեծ ոգևորութիւն առաջ բերեց... Կամաւորները մէկը միւսի յետեւից հաւաքւում էին Իպսիլանտի շուրջը: Նրա հասցէով դրամական նուէրներ էին գալիս զանազան տեղերից: Մի խօսքով կարճ ժամանակից յետոյ ամեն ինչ պատրաստ էր ապստամբութիւնը սկսելու համար. հարկաւոր էր միայն յարմար առիթ, որ և շուտով ներկայացաւ: Այլ փաշայի յարուցած ներքին խռովութիւնները, սերբիական ապստամբութիւնը, թիւրք կառավարութեան կատարեալ անանկութիւնը — ահա այն հանգամանքները, որոնք առիթ տուին յոյն յեղափոխականներին գործը սկսելու:

1821 թուականի Փետրուար ամսին բոլոր յունական տեղերում ապստամբեց մի սրտառուէ կոչ, որ վերջանում էր

853-2013

«...Սիրելի չեղեններ, յիշեցէք ձեր նախահայրերի հերոսութիւնը, ձեր այժմեան ստրկական վեճակը և զէնքի դիմեցէք ձեր կեանքն ու զոյքը պաշտպանելու համար, որովհետեւ մօտ է փրկութեան ժամը և արդէն հնչում է ազատութեան փողը...»

Վերջապէս 1821 թ. Մարտի 6-ին իշխան Իսախանտին իր մի բռնն քաջերով անցաւ Պրուտ գետը և առանց դժուարութեան մտաւ Մոլդաւիայի եաշ քաղաքը, իսկ նրա ընկերակիցը—Թէոդորոս Վլադիմիրէսկօն իր խմբով տիրեց Բուկարէշտին։ Մի ուրիշ խումբ էլ Վասիլի Կարաւիայի առաջնորդութեամբ յարձակուեց Գալացի վրա։ Այդտեղի սակաւաթիւ մահմեդականները ընդդիմութիւն չոյց տուին. սակայն յոյն յեղափոխականները կոտորեցին նրանց, քարուքանդ արին մղկիթը և սպանեցին Իմամին։ Այդ միեւնոյն ժամանակ սկսուել էր պարտիզանական կռիւր Մօրէայում՝ հետերիայի անգամ Կօլօկօտրինի առաջնորդութեամբ։ Ապրիլ ամսին էլ մի խումբ հերոսների հետ ապստամբեց Պատրասի չերմանոս արքեպիսկոպոսը։ Նրա զոյնզոյն դրօշակի վրա գրած էր. «յաղթութիւն կամ մահ» և անձնագոհ զինւորները մինչև վերջը հաւատարիմ մնացին այդ նշանաբանին։ Հերոս արքեպիսկոպոսը մէկ ձեռքին խաչ, միւս ձեռքին դրօշակ առած առաջնորդում էր քաջամարտիկ ապստամբներին։ Միեւնոյն ժամանակ ազատութեան համար պատերազմում էին նաև Մայնայի բնակիչները՝ Պետրոս Մաքրոմիխալիի առաջնորդութեամբ։

Ահա այդպէս Յունաստանի զանազան մասերում հնչեց ապստամբութեան աւետարել փողը և յոյն հայրենասէրները ռաի կանգնեցին։ Սկզբում դործը աջողութեամբ էր առաջ գնում, բայց շուտով վրա հասան մի շարք դժբաղդութիւններ... Իպսիլանտին բաւական փառասէր և մեծամիտ մարդ էր։ Նա իրան շրջապատել էր թագաւորաւայել շուքով և մեծամեծ ծախսեր էր անում, իսկ փող ձեռք բերելու համար դիմում էր զանազան բռնի միջոցների. օրինակ նրա հրամանով յեղափոխականները ձերբակալեցին Վալախիայի բանկիր Անդրէային և աղատեցին միայն այն ժամանակ, երբ նա վճարեց մի մեծ գումար—իբրև փրկանք։ Այդպիսի դէպքերը ընդհանուր դժգոհութեան առիթ էին դառնում։ Միեւնոյն ժամանակ յոյն յեղափոխականների մէջ էլ սկսուեցին ներքին խռովութիւններ, դաւաճանութիւն, մատնութիւն և այլն։ Բայց դործի անաջողութեան ամենամեծ հարուածը տուեց Ռուս կառավարութեան բռնած ընթացքը։ Եաշ քաղաքը տիրելուց յետոյ Իսախանտին յատուկ նամակ և պատգամաւոր ուղարկեց Ալէքսանդր կայսեր մօտ և խնդրեց նրա օգնութիւնը։ Կոմս Կապոդիստրիան, որ Իսախանտիից պակաս հայրենասէր չէր, դրա վրա աւելացրեց իր խնդիրն էլ։

— Միթէ յոյները չեն կարող մի առժամանակ էլ սպասել, բացականչեց կայսրը։

— Ոչ, ճէր իմ, պատասխանեց Կապոդիստրիան, նրանք լողում են արեան դետերի մէջ, նրանք տանջւում են նահատակների նման և չեն կարող մտա-

ծել, թէ ե՞րբ է իրանց փրկութեան յարմար ըուպէն:

— Ուրիշ կերպ անհնարին է, շարունակեց կայսրը, այժմ մի քանի դժբաղդ հանդամանքներ արգելում են ինձ կատարել այն, ինչ որ թելադրում են իմ սիրտն ու կրօնը:

Կայսեր ակնարկած «դժբաղդ հանդամանքները» եւրոպական պետութիւնների անհամաձայնութիւնն էր: Այդ պետութիւններից Աւստրիան ամենադաժանը և քարասիրտն էր յունական հարցում:

Երբ յոյների «սրբազան զօրաբաժինը» իշխան Իպսիլանտի առաջնորդութեամբ մտաւ թիւրքական սահմանները, Աւստրիայի առաջին նախարար Մետերնիխը մի դրութիւն ուղարկեց ռուսաց կայսերը: Նա չափազանցրած նկարագրում էր յոյն ապստամբների նպատակը և այն միտքն էր յայտնում, որ եթէ մի որ և է պետութիւն օգնութիւն կամ հաւանութիւն ցոյց տայ յոյն ապստամբներին, այն ժամանակ բոլոր գաղտնի ընկերութիւնները ասպարէզ կ'գան, Եւրոպայում կ'տիրէ անիշխանութիւնը և ոչ մի պետութիւն կանգուն չի մնայ: Բացի դրանից նա ամեն հնարներ գործ էր դնում Կապոդիստրիային պաշտօնազուրկ անելու համար, որպէս զի վերջինս չ'կարողանայ ազդել կայսեր վրա՝ յօգուտ յոյների: Ահա այդ էր պատճառը, որ հայրենասէր կոմսը իրան շատ զգոյշ էր պահում և իր սրտի ցանկութեանը հակառակ մերժեց հետերիայի վերոյիշեալ առաջարկութիւնը: Նա համոզուած էր, որ յոյները իրանց ազատութիւնը միայն Ռուսաստանի օգնութեամբ կարող են ձեռք բերել

և ամեն ջան ու ճիգ դործ էր դնում, որպէս զի կայսրը շտապեցնէ իր անելքը և վերացնէ նրանց ստրկական լուծը:

Դժբաղդաբար Ալէքսանդր Ա-ը համամիտ էր Մետերնիխի կարծիքին, ուստի և իշխան Իպսիլանտիի նամակը ստանալիս չափազանց զայրացաւ, հրամայեց հրատարակել, որ Ռուսաստանը ոչ մի կապ չունի ապստամբների հետ և մինչև անգամ օգնութիւն առաջարկեց սուլթանին՝ խռովարար յոյներին ծնշելու և խաղաղեցնելու համար: Այդ ամենի բօթաբեր լուրը կայծակի արագութեամբ հասաւ Յունաստան և սառը ջրի նման առժամանակ հանգցրեց հրդեհուած ապստամբութիւնը:

Թիւրք կառավարութիւնը քաջալերուեց: Նա ահազին զօրախմբեր հանեց ապստամբների դէմ, Կ. Պօլսում բանտարկեց բազմաթիւ հարուստ յոյների, մի շրջաբերական ուղարկեց զաւառները և զրգռեց թիւրք ամբօխի ֆանատիկոսութիւնը: Յոյները յուսահատուեցին. կամաւորները մէկը միւսի յետեից զէնքերը ցած էին դնում և հեռանում: Մնացածներն էլ հոգով ընկճուած էին: Վլադիմիրէսկօի խմբի բոլոր կամաւորները Դրազնէին զիւղի մօտ կռուի ամենատաք ժամանակ թողին իրանց խմբապետին և փախան: Իպսիլանտի խումբը երկու անգամ ընդհարում ունեցաւ թիւրք զօրքերի հետ և երկու անգամին էլ պարտութիւն կրեց: Վերջապէս նա իր մի բուռն ընկերներով փախաւ Աւստրիա, բայց Աւստրիական կառավարութիւնը ձերբակալեց նրան և ձգեց Մունկաչի

խոնաւ ու կեղտոտ բանոր: Եօթը երկար ու ձիգ տարիներ նա քնաց այդ դաժան բանտում և ազատուեց միայն 1820 թ.: Սակայն բանտային կեանքը քայքայել, հալ ու մաշ էր արել նրա կազմուածքը, ուստի և ազատուելուց մի քանի ամիս յետոյ աւանդեց հոգին՝ առանց տեսնելու իր սիրած հայրենիքի վերջնական ազատութիւնը:

Գ.

Իպսիլանտիի բանտարկութիւնից և դրան հետեող յուսահատութիւնից յետոյ շատերը կարծում էին, թէ յունական դրաման արդէն վերջացած է և յեղափոխական գործը ընդ միշտ դադարած: Սակայն դրանք չարաչար սխալւում էին: Րիզասի ոտանաւորները, Կօրայիսի սրտառուչ պրօպագանդան և հետերիանների գործունէութիւնը մի այնպիսի կայծ էին ձգել բոլոր յոյների սրտերի մէջ, որը երբէք չէր կարող հանգել, քանի որ ամեն տեղ չէր ծածանուել ազատութեան դրօշակը: Անաջող հանգամանքները կարող էին այդ կայծը մի առժամանակ մոխրի տակ ծածկած պահել, բայց յետոյ նա նորից կ'բռնկուէր աւելի մեծ ոյժով: Եւ իսկապէս այդպէս էլ եղաւ: Առաջին դժբաղդութիւններից յետոյ յոյները յուսահատուեցին, սուժամանակ դադարեցին գործելուց, բայց շուտով նորից սկսեցին գործունէութիւնը՝ աւելի մեծ եռանդով, աւելի մեծ անձնագործութեամբ: Ապստամբութիւնը բռնկուեց ամեն տեղ՝ թէ՛ Թեսսաղիայում, թէ՛ Մակեդոնիայում, թէ՛ Մօրէպում և թէ՛ մանաւանդ Արխի-

պելագոսի կղզիներում: Այդ կղզիներից գլխաւորներն էին— Կրետէն, Տիդրան, Սպեցիան և Պսարան:

Կղզիների բնակիչները առաջուց նախապատրաստուել էին, իրանց առեւտրական նաւերը զինւորական նաւեր դարձնելով: Ապստամբութեան հէնց առաջին րոպէում դրանք դուրս բերին 167 զինւորական նաւակներ, որոնց օգնութեամբ խլում էին թիւրքական ապրանքատար նաւերը և նրանց միջի մեծամեծ հարստութիւնները: Յունական նաւերի զլխին պսպղում էին խաչեր և ծածանւում դոյնզդոյն դրօշակներ, որոնց վրա խոշոր տառերով արձանագրուած էր. «*αυταγο—νεί—μας* է*μας*»: Այդ նաւերից կազմուեց մի նաւատորմիդ, որի հրամանատարութիւնը յանձն առաւ հիդրացի Յակոբ Տօմպազին: Ծովային գործիչների մէջ նշանաւոր էր նաև մի կին՝ Բօբօլինա ազգանունով: Նրա ամուսնուն սպանել էին Կ. Պօլսի ենիչերիները. իսկ մի հատիկ որդին մեռել էր Արգոս կղզու պաշտպանութեան ժամանակ: Այդ դժբաղդութիւններից յետոյ հերոսուհին ծախել էր իր բոլոր ունեցուածքը, գնել էր երկու պատերազմական նաւ և մինչև պատերազմի վերջանալը ինքը անձամբ ղեկավարում էր նրանց:

Յունական նաւատորմիդը անդադար լողում էր դէսուղէն, բաժանում էր ղէկեր և յարմար դէպքում նոյն իսկ յարձակումներ էր գործում թիւրքական նաւերի վրա: Հետզհետէ միւս կղզիներն էլ միանում էին վերոյիշեալ ապստամբների հետ: Մինչև անդամ ասիական ափի ամենամեծ

կղզիներէց մէկը—Սամոսը պարզեց անկախութեան դրօշակը, երբ այդտեղ երեւցին «Նելլենների ազատութեան» համբաւաբեր նաւակները:

Այդ վերջովեցուցիչ լուրերը միմիանց յետեւից հասնում էին Կ. Պօլիս և մեծ զայրոյթ պատճառում սուլթանին ու նրա խորհրդականներին: Իրանք կարծում էին, թէ ապստամբութեան առաջը կարելի է առնել բռնի միջոցներով, ուստի դադարի և յայանի հրամաններով կոտորել էին տալիս անգլէն յոյներին, աւերում էին նրանց եկեղեցիներն ու սրբութիւնները:

Վերջապէս Բ. Դուռը հրամայեց յունաց Գրիգորիոս պատրիարքին մի շրջաբերական կոնդակով նշովել բոլոր յեղափոխականներին: Նրամանք կատարուեց, կոնդակը կարգացուեց բոլոր յունական եկեղեցիներում, սակայն նրա հետեանքը միայն այն եղաւ, որ յոյները աւելի սաստկացրին իրանց ատելութիւնը դէպի կառավարութիւնը: Երբ յունական ապստամբութիւնը լուրջ բնաւորութիւն ստացաւ և վտանգ էր սպառնում Թիւրքիայի ամբողջութեանը, այն ժամանակ Ելզդ-Քեօշկում տեղի ունեցան մի շարք ժողովներ ու խորհրդածութիւններ: Իրանց եղրակացութիւնը եղաւ այն, թէ ապստամբութիւնը կարող է առաջ գալ միայն այն մարդկանց թելադրութեամբ, որոնք ազդեցութիւն ունեն ամբօխի վրա: Այդ պատճառով բոլոր քաղաքներում բանտարկեցին համբարների զլխաւորներին և հարուստ յոյներին: Մարտի 23-ին ենի-չերիները մեծ կոտորած առաջ բերին Կ. Պօլսում:

Ապրիլի 5-ին կողոպտեցին և այրեցին Բօսֆորի վրա գտնուած յունական զիւղերը... Իսկ երբ հասաւ Պելագոնեսի ապստամբութեան լուրը, մահմեդական ամբօխի կատաղութիւնը այն աստիճանի հասաւ, որ զատկի տօնի օրը (Ապրիլի 23-ին, 1821թ.) պատրիարքին քաշքշելով դուրս բերին եկեղեցուց և ձեռքերը մէջքին կապելով պատրիարքարանի դռան վրա կախեցին: Այդ միևնոյն վիճակին ենթարկուեցին մայրաքաղաքի միւս թաղերում Եփեսոսի, Անքիլոսի և Նիկոմիդիայի միտրոպոլիտները և ուրիշ ութը բարձրաստիճան հոգևորականներ: Սուլթանը մեծ վեզիրի առաջնորդութեամբ եկաւ անձամբ տեսնելու պատրիարքի դիակը, իսկ աւելի մեծ անպատուութեան համար հրէաներին հրամայեց դիակը քաշքշել փողոցների միջով և ապա ծովը ձգել: Այդ գազանային վարմունքը աւելի զրգռեց յոյներին, արատաւորեց սուլթանի անունը և սարսափելի վրէժխնդրութեան նշան տուեց ամբողջ Բիւզանդիայում: Մայրաքաղաքի անգթութիւնները կրկնուեցին դաւառներում: Ալբանա-պօլսի Կիւրեղ պատրիարքը և մի քանի նշանաւոր յոյներ մահուան պատիժ ստացան: Այնոսի, Կիպրոսի, Զմիւռնիայի և Կրետէի բնակիչները սարսափելի բռնութիւնների ենթարկուեցին: Թիւրքերը ոչխարների նման մօրթօտում էին յոյներին, առանց խնայելու նոյն իսկ կանանց ու երեխաներին: Այդ բոլոր դէպքերը մեծ յուզմունք առաջ բերին եւրոպական ազգերի մէջ, որոնք արգէն վրդովուած էին «ղատկական չարագործութեամբ»:

բայց մեծ պետութիւնները դարձեալ անորոշ և երկմիտ դիրք էին բռնել և շարունակ կրկնում էին, թէ Եւրոպայում ընդհանուր հաւասարակշռութիւն պահպանելու համար անհրաժեշտ է պահել Թիւրքիայի status quo-ն: Իսկ Մետերնիխը իր միապետի հետ դարձեալ պնդում էին, թէ հարկաւոր է ոչ թէ օգնել յոյներին և պաշտպանել նրանց դատը, այլ ընդհակառակը պէտք է ձնշել և պատժել այդպիսի ըմբոստ հպատակներին: Միխիթարականը միայն այն էր, որ Ռուսաստանի քաղաքականութիւնը հետզհետէ փոխւում էր յօգուտ յոյների: Բ. Դոուըր նկատում էր այդ, բայց դարձեալ շարունակում իր անտակտ վարմունքը... Թիւրք պաշտօնեաները մեծ յանդգնութեամբ խուզարկում էին ռուսաց նաւերը և շարունակաբար հալածում, անպատում ռուսաց դեսպանատան ծառայողներին:

Ստրոգանովը (ռուսաց դեսպան) ի զուր էր պահանջում, որ Թիւրք զօրքերը յետ կանչուին Մոլդաւիայից և Վալաքիայից, ի զուր էր բողոքում կատարուած չարագործութիւնների դէմ: Բ. Դոուըր կամ անպատասխան էր թողնում նրա պահանջները կամ հեգնական զրութիւններ ուղարկում:

Վրա հասան Ռամազանի օրերը. մայրաքաղաքում լուր տարածուեց, թէ մահմեդական ամբոխը պէտք է յարձակուի ռուսաց դեսպանատան վրա: Ստրոգանովը՝ այլևս համբերել չը կարողացաւ. նա իր բոլոր ծառայողների հետ հեռացաւ Կ. Պոլսից (Օգոստոսի 10-ին) և այդպիսով ընդհատուեցին Ռուսաստանի ու Թիւրքիայի քաղաքական յարա-

բերութիւնները: Երկու պետութիւնն էլ սկսեցին պատերազմի պատրաստութիւն տեսնել: Կոմս Կապոդիստրիան աշխատում էր շտապեցնել այդ պատերազմը, որ պիտի որոշէր Յունաստանի բաղդը: Մի անգամ երբ նա յայտնեց իր կարծիքը այդ մասին, կայսրը պատասխանեց.

— Այո, անհրաժեշտ է պատերազմել և ազատել յոյներին, բայց այդ բանը պէտք է անել միւս պետութիւնների կատարեալ համաձայնութեամբ:

— Ձերդ Մեծութիւն, պատասխանեց կոմսը, ընդհանուր համաձայնութիւն ստանալու յոյսով դուք կ'կորցնէք յարմար ժամանակը: Յեղափոխութիւնը այնպէս կ'տարածուի, որ այլևս անհնարին կ'լինի նրա առաջն առնել: Դուք այժմ հեշտութեամբ կարող էք Դանուբի ափերից կարգաւորել արեւելքի զործերը և ամբողջ Եւրոպան, տեսնելով Ձեր անշահասէր և բարերար քաղաքականութիւնը, իսկոյն կ'տայ իր հաւանութիւնը. այն ինչ սպասելով և պաշտօնական թղթեր գրելով, Դուք բացի փնտից ոչ մի օգուտ չէք ունենայ: Դժբաղդաբար Կապոդիստրիայի խօսքերը ոչ մի ազդեցութիւն չ'ունեցան և կայսրը չ'փոխեց իր համոզմունքը: Միւս կողմից էլ Անգլիան ու Աւստրիան սպառնացող պատերազմի փնտաւար հետեանքները նախատեսնելով և Ռուսաստանի անշահասէր քաղաքականութեանը հաւատ չ'ընծայելով, միջամտեցին և Թիւրքիային ստիպեցին վերականգնեցնել ընդհատուած քաղաքական յարաբերութիւնը Ռուսաստանի հետ: Ահա այդպէս ռու-

եղբայրը: Բոլորը նրան զրկաբաց ընդունեցին և արխիստրատիդ, այսինքն ընդհանուր հրամանատար հրատարակեցին: Դրանից յետոյ յոյները աւելի մեծ եռանդով սկսեցին կռուել: Շուտով նրանց ձեռքն անցաւ Մոնէնբազիա և Նաւարին քաղաքները: Ազատուած երկիրների համար անհրաժեշտ էր մի օրինաւոր կառավարութիւն: Դժբաղդաբար դրա պատճառով առաջ եկան երկարատե երկպառակութիւններ:

Դիմիտրիոս Իպսիլանտին և Ալէքսանդր Մաւրոկորդատոն միմեանց ախոյեան հանդիսացան: Դրանցից իւրաքանչիւրը աշխատում էր իր ձեռքն առնել կառավարութեան ղեկը: Վերջապէս 1822 թ. Յունուար ամսին նախ Արգոս քաղաքում և ապա Պիադայում (նախկին Եպիտաւրոսի մօտ) գումարուեց ազգային ժողով, որը կազմեց առաջին յունական սահմանադրութիւն (110 յօդ. բաղկացած), հանդիսաւոր կերպով հրատարակեց Յունաստանի ազատութիւնը և մինչև կռուի վերջանալը սահմանեց հասարակապետական կառավարութիւն: Վարչական իշխանութիւնը յանձնուեց հինգ հոգուց բաղկացած մի մասնաժողովի՝ Մաւրոկորդատոսի նախագահութեամբ, իսկ օրէնսդրականը—70 պատգամաւորներից կազմուած ժողովին՝ Իպսիլանտիի նախագահութեամբ:

Նորակազմ կառավարութիւնը պատրաստեց մի գունդ հետեակ զօրքերից (տակաիկներ) և մի գունդ էլ Եւրոպայից եկած հելլենասէրներից: Երկրորդ գնդի հրամանատարութիւնը յանձնուեց Վիրտեմ-

բերգցի զենեւալ Նորմանին, որը իր 64 սպաների հետ եկել էր յունական ազատութեան համար կռուելու: Դժբաղդաբար ապստամբութեան գործը բաւականին տուժեց Ալի փաշայի յաղթուելուց: Այդ 84 տարեկան ծերունին սուլթանի ամենաօխերիմ թշնամին էր և մեծ խառնակութիւն էր առաջ բերել Ալբանիայի մի մասում: Երկար ժամանակ նա դիմադրում էր թիւրք զօրքերին և դրանով (թէև անդիտակցօրէն) նպաստում յոյն ապստամբներին: Սակայն նրա ոյժերը հետզհետէ նուազում էին, ուստի և վերջապէս ստիպուած եղաւ պատսպարուել Եանին բերդում: Սուլթանի զօրքերը Ձերչիդ փաշայի առաջնորդութեամբ պաշարեցին բերդը: Ալի փաշան, Ձերչիդի խոստումներից խաբուելով, անձնատուր եղաւ: Նրա գլուխը իսկոյն կտրեցին և Կ. Պօլիս ուղարկեցին՝ ի մեծ ուրախութիւն սուլթանի և նրա զազանասիրտ խորհրդականների: Դրանից յետոյ Ձերչիդ փաշան ստիպուած էր կէս տարի շարունակ կռուել քաջ սուլիոտերի հետ, որոնք թոյլ չէին տալիս նրան Յունաստանի խորքերը մտնելու: Այդ հանգամանքից օգտուելով յոյները զրաւեցին Նավպլիսիայի, Կորնթոսի և Աթէնքի բերդերը:

Մաւրոկորդատոն 4000 զինւորների հետ շտապում էր սուլիոտերին օգնելու. բայց Պետա գիւղի մօտ յոյները պատահեցին թիւրքական զօրքին (10,000): Տեղի ունեցաւ սոսկալի կռիւ: Յոյներից կոտորուեցին մօտ 1500, իսկ թիւրքերից 7000 հոգի: Վրա հասաւ մութ զիշերը: Մաւրոկորդատոն օգ-

տուեց զրանից և շարունակեց ճանապարհը, բայց
գարձեալ 2—3 անգամ ընդհարում ունեցաւ և բա-
ւականին զոհեր տուեց: Հիւսիսից էլ առաջ էր
շարժուում Մարկոս Բոցարիսը՝ իր քաջամարտիկ
սուլիոսների հետ: Այդ երկու գաշակից հերոս-
ները ուզում էին միանալ և ընդհանուր յոժով դի-
մադրել հըօր թշնամուն: Բայց ամեն մի քայլափո-
խում հանդիպող թիւրք զօրքերը կոտորեցին, ոչն-
չացրին նրանց յոժերը, այնպէս որ Բոցարիսը 35
զինւորներով և Մավրոկորդատօն 25 զինւորներով
հազիւ կարողացան պատսպարուել Միսսօլունգի
բերդում: Շուտով Օմեր Վրիօնէի և Իւսուֆ փա-
շայի 11000 հոգուց բաղկացած զօրաբանակը պա-
շարեց այդ բերդը: Քրիստոնեայ հերոսները որոշե-
ցին մինչև վերջին շունչը դիմադրել և երբէք անձ-
նատուր չ'լինել: Ժամանակ շահելու նպատակով
Բոցարիսը բանակցութիւն սկսեց Իւսուֆ փաշայի
հետ. իսկ այդ միջոցին այս ու այն կողմից յոյները
գաղտնի ճանապարհով խումբ-խումբ մտնում էին
բերդը, իրանց հետ տանելով ուտեստի պաշար և
ռազմամթերք:

Բանակցութիւնները ի հարկէ ոչ մի հետեանք
չ'ունեցան, ուստի և Մավրոկորդատօն ու Բոցարիսը
360 ամենաքաջ զինւորներով դիշերուայ կիսին յար-
ձակուեցին քնած թիւրքերի վրա: Թիւրքերը, այդ-
պիսի յանկարծակի յարձակումից շփոթուելով, փա-
խուստի դիմեցին և քրիստոնեաներին թողին իրանց
ամբողջ պաշարն ու մի քանի թնդանօթներ: Այդ
բանը պատահեց 1823 թ. Յունուարի 12-ին: Թիւր-

քերը իրանց գազանութիւնները շարունակեցին
յարմար տեղերում: Շուտով քրիստոնեայ աշխար-
հը ցնցուեց և սարսափահար եղաւ, լսելով Քիոսի
կոտորածը: Այդ հարուստ կղզին թէև մինչև վերջն
էլ մասնակից չէր ապստամբութեանը, բայց թիւր-
քերը յարմար համարեցին նրան էլ պատժել: Թիւր-
քական նաւատորմիղը Ղարա-Ալի փաշայի առաջ-
նորդութեամբ մօտեցաւ Քիոսի ակերին: 7000 զին-
ւորներ ավին իջան և սկսեցին անխնայ կերպով
կոտորել անղէն, անպաշտպան քրիստոնեաներին: Երբ
անմեղ զոհերը տասնեակ հազարներով լողում էին
արեան գետերի մէջ, երբ կղզին արդէն զրկուել էր
իր բնակիչների մեծ մասից, այն ժամանակ կղզունա-
գործ փաշան մի մեծ խնջոյք սարքեց նաւերի վրա,
որպէսզի տօնէ իր գազանային քաջագործութիւնը:

Քիոսի առաջին կոտորածի բօթաբեր լուրը
կայծակի արագութեամբ հասաւ յեղափոխականնե-
րին և նրանք շտապեցին իրանց հայրենակիցների
վրէժը լուծել: Փորձառու ծովազնաց Կանարիսն ու
Պեպինը իրանց 33 ընկերներով (2 նաւակով) ծա-
ծուկ մօտեցան թիւրքական նաւատորմիղին և այ-
րեցին ծովապետի նաւը: Խնջոյքը խանգարուեց
Ղալա-Ալի փաշան իր 2000 ընկերներով ծովի ան-
դունդը սուղուեցին: Սակայն այդ վերիժառութիւնը
թանկ նստեց յոյների վրա: Կատաղած թիւրքերը
կոտորեցին կղզու մնացած բնակիչներին էլ: Իր
հարստութեամբ հռչակուած Քիոսը գրեթէ բոլորո-
վէն ամայի դարձաւ. նրա հարիւր հազար բնակիչներէն
միայն հազար ու մի հարիւր հազիւ մնացին:

1823 թ. Փետրուար ամսին յոյները նորից գումարեցին ավալային ժողով՝ որին մասնակցում էին զինւորական առաջնորդները (Իպսիլանտի, Օդիսէյ, Կոլխորոսի Մաւրոկորդատօ և այլն) և զանազան քաղաքների ներկայացուցիչներ։ Մի քանի խորհրդածութիւններից յետոյ ժողովականները երկու բանակի բաժանուեցին։ Մի կողմում քաղաքների ներկայացուցիչներն էին, որոնք պաշանջում էին Հիմնել խիստ կենտրոնական կառավարութիւն և կանոնաւոր պատերազմի կերպարանք տալ ապստամբութեանը։ Միւս կողմում զինւորականներն էին, որոնք պնդում էին, թէ հարկաւոր է շարունակել պարտիզանական կռիւր նախկին ձեռք և ազատուած երկրի իւրաքանչիւր մասում նշանակել մի զինւորական կառավարիչ անսահման իրաւունքներով։ Երկու կողմի հակառակութիւնը այն աստիճանի հասաւ, որ ժողովներն ընդհատուեցին և իւրաքանչիւրն առանձնապէս աշխատեց իր խօսքն առաջ տանել։ Սակայն քաղաքացիների խումբը մեծամասնութիւն էր կազմում, ուստի և տարաւ վերջնական յաղթանակը։ Նորակազմ կառավարութեան նախագահ ընտրուեց նրանց կողմնակից Պետրոս Մավրոմիխալին։ Դժգոհների պարազլուխն էր Կոլխորոսի։ Դրանք էլ մի ուրիշ կառավարութիւն հիմնեցին Կոնտուերիտի նախագահութեամբ։ Սկսուեցին ներքին կռիւներ, երկպառակութիւն և արիւնհեղութիւն, որ ջլատում էր ապստամբների յոյժերը։ Օրինական կառավարութիւնը Անգլիայի բանկիրներից մի մեծ փոխառու-

թիւն անելով կրկնապատկեց իր նիւթական յոժը և վերջապէս ճնշեց, ոչնչացրեց դժգոհների խմբին։ Կոլխորոսի ենթարկուեց բանտարկութեան (հիզրա կղզում)։ Օդիսէյը դաւաճանեց, անցաւ թիւրքերի կողմը բայց շուտով գերի ընկաւ յոյների ձեռքը և մեռաւ բանտի մէջ։ Սյդպիսի երկպառակութիւնները կարող էին բոլորովին մեռցնել ապստամբութիւնը, եթէ թիւրք կառավարութիւնը ինչպէս ասում են «իւր զլուսը կորցրած չլինէր»... Ամբողջ Թիւրքիայում տիրում էր բաբելոնեան խառնակութիւն, հարկերը չէին հաւաքուում, պաշտօնեաները ռոճիկ չստանալու պատճառով հրաժարուում էին ծառայելուց, զանձարանում փող չկար, այնպէս որ սուլթանը ստիպուած էր հրաւեր կարգաւ իր հաւատարիմ հպատակներին, որպէս զի նրանք 'ի սէր Ալլահի, 'ի սէր Մահմեդի գերեզմանի նիւթականապէս օգնեն պետութեանը՝ անհրաժեշտ ծախսերն հոգալու և ապստամբ «գեււուրներին» պատժելու համար։ Յոյները աներկիւղ վստահութեամբ շարունակում էին իրանց հերոսական կռիւր։ Ո՛չ Թիւրքիայի ահեղ յոժը, ո՛չ մահմեդականների անասելի եղեռնագործութիւնները և ո՛չ էլ քրիստոնեայ պետութիւնների անտարբերութիւնը չէին վհատեցնում անձնազօհ քաջերին։

Ամբողջ Եւրոպայում դեռ տիրում էր յունատեաց Մետերնիխի քաղաքականութիւնը, ուստի և երբ Վերսուում տեղի ունեցած զեպանաժողովին ներկայացան Յունաստանի պատգամաւորները (Կոմս Մետակսաս և Փրանսիացի Ժուրդէն) օգնութիւն

խնդրելու, պետութիւնների ներկայացուցիչները նրանց լսել անգամ չուզեցին և արհամարանքով ճանապարհ դրին: Բայց ինչ որ չէին ուզում անել պետութիւնները, անում էին նրանց մարդասէր հպատակները, որոնք չէին կարող անտարբեր աչքով նայել Յունաստանում հոսող արեան գետերի վրա: Անգլիայում, Գերմանիայում, Ռուսաստանում, Փրանսիայում, Իտալիայում և մինչև անգամ Հեռաւոր Ամերիկայում կազմուել էին կոմիտեաներ, որոնք յոյների օգտին փող էին հանգանակում և կամաւորներ ուղարկում: Բաղմաթիւ եւրոպացիներ շտապում էին միանալ նահատակող յոյների հետ, որպէսզի փրկեն նախնի քաղաքակրթութեան և ազատութեան որրանը—Յունաստանը: Դրանցից ամենանշանաւորն էր անգլիացի տիեզերահօշակ բանաստեղծ լորդ Բայրոնը, որը 1823 թ. վերջում թողեց Վենետիկի Ս. Ղազարու վանքը, որտեղ չայր Յարութիւն Աւգերեանի մօտ հայերէն էր սովորում, և գնաց Յունաստան: Իր բարեկամ Մալրոկորդատայի խորհրդով նա 1824 թ. Յունուարի 5-ին մտաւ ուղղակի Միսսօլունգի, որը պաշարուած էր թիւրքական զօրքերով: Բայրոնի գալուստը մեծ ոգևորութիւն առաջ բերեց յոյների մէջ: Մարդասէր բանաստեղծը իր սեպհական միջոցներով 300 սուլիտներից բաղկացած մի զունդ կազմեց և ինքը հրամանատար դարձաւ: Դժբաղդաբար շուտափոյթ մահը (1824 թ. Փետրուարի 19-ին) թոյլ չտուեց նրան կատարելու այն, ինչ որ շատերը սպասում էին: Մարդասէր բանաստեղծի վերջին խօս-

քերն էին «Իմ քոյր... իմ մանկիկ... խղճուկ Յունաստան... Ես տուի նրան իմ ժամանակը, հարստութիւնը, առողջութիւնը, այժմ էլ տալիս եմ իմ կեանքը»:

Բայրոնի անձնազոհութիւնը մեծապէս նպաստեց ազատութեան գործի աջողութեանը: Յոյների համար մի ուրիշ աջող հանգամանք էլ այն էր, որ մեռաւ լորդ Լօնդօնդերրին (Կէստլի) և Անգլիայի արտաքին գործերի նախարարութիւնը անցաւ լորդ Կանինգի ձեռքը, որ վաղուց արդէն յայտնի էր իր յունասիրութեամբ: Դրա ջանքերով վերջապէս 1823 թ. Անգլիան առաջինը պաշտօնապէս հրատարակեց, որ յոյները ոչ թէ ապստամբներ են, այլ մի պատերազմող պետութիւն: Այդպիսով եւրոպայի առաջնակարգ պետութիւններից մէկը ընդունեց Յունաստանի անկախութիւնը:

Զ.

Վրա հասաւ 1824 թուականը: Անհաւասար կռիւը փոփոխակի աջողութեամբ շարունակուում էր: Այլեւս հաշտութեան մասին մտածել անգամ չէր կարելի: Յունաստանը կամ պէտք է իր վերջնական ազատութիւնը ստանար կամ մի ամայի աւերակ դառնար: Թիւրքիայի դրութիւնն էլ օրհասական էր: Սուլթան Մահմուդը ուզում էր զինուորական վերանորոգութիւններ մտցնել իր պետութեան մէջ, բայց զազանաբարոյ ենիչերիները արգելք էին լինում այդ բանին և ժամանակ առ ժամանակ խառ-

նակութիւններ առաջացնում*): Այդպիսի ծանր հանգամանքներից ստիպուած սուլթանը զիմեց իր ամենավտանգաւոր վասսալը—Եգիպտոսի փոխարքայի օգնութեանը և առաջարկեց նրան ծովային և ցամաքային զօրքերի հրամանատարութիւնը: Եգիպտոսի փոխարքան—Մահմեդ Ալի փաշան իր տասնհինգամեայ խելացի գործունէութեամբ այնպէս էր զօրեղացել, այնպիսի կանոնաւոր զօրք և նաւատորմիղ ունէր, որ գրեթէ անկախ էր Բ. Դռնից և դեռ սպառնում էր նրա երկիրներին էլ տէր դառնալ: Այդ բաները շատ լաւ զիտէր սուլթանը, բայց նա ընտրել էր երկու չարեաց փոքրագոյնը, այսինքն քրիստոնեայ թշնամու դէմ հանել էր մահմեդական հակառակորդին: Խորամանկ փաշան ուրախութեամբ համաձայնեց սուլթանի առաջարկութեանը, որովհետեւ դրա փոխարէն պիտի ստանար Կրետէ և Կիպրոս կղզիները և իր որդեգիր Իբրահիմ փաշան էլ Մօրէայի փոխարքայ պիտի նշանակուէր:

1823 թ. վերջում Եգիպտական նաւատորմիղը մօտեցաւ Կրետէի ափերին: Զօրքը ափ իջաւ և սկսեց թալանել, այրել և կոտորել: Հերմէսի այրում թագնուել էին 500 կանայք և երեխաներ: Եգիպտացիները այրի առաջ մի մեծ խարոյկ վառե-

*) Ման. օթ.—Ենիշերիւնների ըմբոստութիւնը հասաւ այն աստիճանի, որ սուլթան Մահմուդը 1826 թ. Յուլիսի 17-ին հրաման արձակեց նրանց բոլորին կոտորել: Հրամանը կատարուեց բոլոր ենիշերիւններին սպանեցին և ծովը ձգեցին: Այդ իրողութիւնը զգալի կերպով թուլացրեց Թիւրքիայի զինւորական ոյժը: Հուտով սուլթանն էլ զգաց իր սխալը, բայց արդէն ուշ էր:

ցին և ծխով խեղդեցին թագնուած թշուառներին: Այդպիսի դաղանութիւնները կրկնուեցին կղզու միւս մասերում էլ:

1824 թ. թիւրքերը Խոսրով փաշայի առաջնորդութեամբ պաշարեցին Պսարա կղզու զխաւոր քաղաքը, որտեղ միայն 600 յոյներ էին մնացել: Երկու օր շարունակ զիմադրեցին յոյները և երբ նրանցից միայն 200 հոգի մնացին, այն ժամանակ պայթեցրին միջնաբերդը և իրանց հետ միասին աւերակների տակ թաղեցին նաև 2000-ի չափ թիւրքերի: Բայց վերջ ի վերջոյ ամբողջ կղզին ամայի-աւերակ դարձաւ. նրա 17,000 բնակիչներից մնացին միայն մի քանի տասնեակ: Միւսները կամ կոտորուեցին կամ գերի ընկան:

Վերջապէս 1824 թ. ամառուայ սկզբում Իբրահիմ փաշան Եգիպտոսի զինւորական ոյժերը—(20,000 զօրք և բազմաթիւ նաւեր) շարժեց դէպի Յունաստանի սահմանները: Այդ դաժան փաշան վճռել էր բնաջինջ անել բոլոր յոյներին և նրանց տեղ արաբներ բնակեցնել: Եգիպտական նաւերը անդադար լողում էին այս ու այն կողմ և զրաւում յունաբնակ կղզիները: Բայց յունական նաւատորմիղն էլ Միսուլիսի առաջնորդութեամբ հերոսութեան հրաշքներ էր գործում, հարուած հարուածի յետեւից հասցնելով եգիպտացիներին: Վերջապէս եկաւ 1825 թուականը, որ կորստաբեր դժբաղդութիւնների տարի էր յոյների համար: Իբրահիմ փաշան բազմաթիւ զօրքերով մտաւ Մօրէա և կարճ ժամանակից յետոյ զրաւեց Կօրոնը,

Մօզոնը և Նաւարինը: Այդ միւսնոյն ժամանակ Ռա-
շիդ փաշան Թիւրքական զօրքերով մօտեցաւ Միս-
սօլունդին և պաշարեց այդ անառիկ բերդը, որ
արդէն երկու անգամ զինացել էր Թիւրքերի պա-
շարմանը: Յոյները երկար ժամանակ պաշարուած
մնացին, երկար ժամանակ կռուեցին աննկարագրելի
քաջութեամբ, բայց 1826 թ. սկզբին պաշարողնե-
րին օգնութեան հասաւ Իբրահիմ փաշան, ուստի
և բերդը պիտի անձնատուր լինէր: Սակայն յոյնե-
րը որոշեցին թանկ զնով ծախել իրանց կեանքը:
Երբ փաշան բանիմաց մարդիկ պահանջեց բանակ-
ցելու համար, նրանք պատասխանեցին. «Մեր մէջ
բանիմաց մարդիկ չկան. մենք բանակցել չենք կա-
րող, այլ կարող ենք միայն կռուել և հայրենիքի
համար զոհուել...» Ապրիլ ամսի 22-ին, զիշերուայ
ժամը երկուսին յանկարծ բացուեցին բերդի դռները
և յոյները «*Կէցցէ՛ Յոնաստան, կէցցէ՛ աղադոս-նի-ն*»
զուալով կատաղի առիւծների նման զրոհ տուին
Թիւրքերի վրա: Սկսուեց մի սոսկալի ճակատամարտ.
զէնքերի շաչիւնը, կռուողների բացականչութիւննե-
րը մի անտանելի աղմուկ էին բարձրացրել: Լու-
սացաւ... Կռիւր դադարեց: Դաշտը ծածկուած էր
հազարաւոր զոհերի դիակներով: Քար ու թուփ
ներկուած էին կարմիր արիւնով: Մօտ 10,000 յոյ-
ներից ազատուեցին միայն 1300 հոգի, որոնք ա-
պաստարան գտան հեռաւոր լեռներում և ծմակ-
ներում: Թիւրքերը մտան քաղաք և հրի ու սրի
ճարակ դարձրին մնացած բնակիչներին: Ծերունի
եպիսկոպոսապետ Կապսալիսը ամբողջ օրը թափա-

ռում էր փողոցներում, հաւաքում էր վիրաւոր-
ներին, ծերերին և ուղարկում փամփուշտի դոր-
ծարանը: Վերջապէս ինքն էլ եկաւ և սկսուեց մի
սրտաշարժ տեսարան. բոլոր յոյները ծունկ չոքե-
ցին և սկսեցին կրօնական ու ազգային երգեր եր-
գել: Սակայն գազանասիրտ Թիւրքերը կոտորեցին
դուռը և ներս մտան: Ոչ ոք տեղից չ'շարժուեց,
ոչ ոք չ'զինադրեց: Մի կողմից սիրտ մորմոքեցնող
երգն էր շարունակւում, իսկ միւս կողմից թշուառ-
ների արիւնը հոսում: Մի ժամից յետոյ լուեց եր-
գեցողութիւնը և դործարանում կենդանի մարդ-
կանց փոխարէն միայն դիակներ մնացին: Ահա այդ-
պէս Միսսօլունդին նորից բռնակալի ձեռքն անցաւ:

Այդ անառիկ բերդի անկումից յետոյ Յունաս-
տանի վիճակը յուսահատական էր: Անտանելի սո-
վը թշնամու սրի հետ միացած անխնայ կերպով
կոտորում, ոչնչացնում էին թշուառ յոյներին: Կօլ-
կօտրօնին բանտից ազատուել էր և նորից առաջ-
նորդում էր յունական զօրքերին, բայց հանգա-
մանքները փոխուել էին և նա առաջուայ նման
գործել չէր կարողանում: Յունաստանի համար յու-
սոյ մի նշոյլ էր մնում: Դա այն իրողութիւնն էր,
որ եւրոպական պետութիւնները հետզհետէ փո-
խում էին իրանց քաղաքականութիւնը և տրամա-
դրւում էին օգնութեան ձեռք կառկառելու աղա-
տութեան համար նահատակող յոյներին:

«Հելլենասէր» ընկերութիւնները տարածուել
էին բոլոր պետութիւնների մէջ: Յոյների օգտին
սկսուած հանգանակութիւնը մեծ աջողութեամբ

շարունակում էր: Քաղաքակիրթ ազգերը, ազատամիտ մամուլը աւելի և աւելի յուզւում էին Եւրոպայի սառնասրտութեան պատճառով:

Վերջապէս յոյների բազդի անիւր շուռ եկաւ դէպի լաւը: Լորդ Կաննինգը Անգլիայի նախարարապետ դարձաւ: Բաւարիայի գահի վրա նստեց Լիւդովիկոս Ա.-ը, որ շատ սիրում էր յոյներին: 1825 թ. Նոյեմբերի 19-ին Ալէքսանդր Ա.-ը անակընկալ մահով վախճանուեց Տաղանդոկում և նրա տեղ գահը բարձրացաւ Նիկողայոս եղբայրը: Ռուսաց կայսեր գահակալութիւնը շնորհաւորելու համար Անգլիան իր կողմից պատգամաւոր ուղարկեց դուքս Վելլինգտոնին, որը անձամբ ծանօթ էր Նիկողայոս կայսեր հետ և մեծ յարգանք էր վայելում: Անգլիան իր այդ պատգամաւորին յանձնարարեց Ռուսաստանի հետ համաձայնութիւն կայացնել Յունաստանին օգնելու համար: Չափազանց գաղտնի խորհրդածութիւններից յետոյ վերջապէս 1826 թ. Ապրիլի 4-ին կայսրը հաւանութիւն տուեց այն արձանագորութեանը, որով Անգլիան ու Ռուսաստանը հրատարակելու էին Յունաստանի անկախութիւնը և պարտաւորւում էին հարկաւոր դէպքում նոյն իսկ ղէնքի օգնութեամբ ընդունել տալ այդ որոշումը:

Նախքան այդ արձանագորութեան մասին միւս պետութիւններին յայտնելը, Ռուսաց կառավարութիւնը մի խիստ յայտադիր ուղարկեց Բ. Դրան և ի միջի այլոց պահանջեց Մուդաւիայի, Վալաքիայի ազատութիւնը: Յունաստեաց Մետերնիխը

չափազանց ուրախացաւ, որ յայտադրի մէջ մի խօսք անգամ չ'կայ Յունաստանի մասին: Նա համոզեց սուլթանին կատարել այդ պահանջները: 1826 թ. Սեպտեմբերի 26-ին Ակկերման քաղաքում կազմուեց մի դաշնագիր վերոյիշեալի մասին: Բայց հէնց որ այդ դաշնագրութիւնը երկու կողմերի ստորագրութեամբ վաւերականութիւն ստացաւ, Անգլիան և Ռուսաստանը իսկոյն յայտնեցին իրանց (Ապրիլի 4-ի) պայմանագրութիւնը: Մետերնիխը խաբուած էր: Նրա կատաղութեանը չափ չ'կար, բայց արդէն ուշ էր:

Սուլթանը յոյների վերջին անաջողութիւններից և Աւստրիայի տուած յոյսերից խրախուսուելով, յանդուգն կերպով մերժեց Անգլիայի և Ռուսաստանի պահանջները: Ամբողջ Մօրէան և Աթէնքը արդէն նորից թիւրքերի ձեռքն էին անցել: Ազատ էին միայն մի քանի կղզիներ, բայց նրանց մեծ մասն էլ կոտորածների ու զաղթականութեան պատճառով ամայի էին դարձած: Եթէ այդ բոլորի վրա աւելացնենք և ներքին երկպառակութիւնները, այն ժամանակ հասկանալի կ'լինի Յունաստանի ողբալի վիճակը: Բարեբաղդաբար 1827 թուականին Յունաստան եկան անգլիացի զենեւալ Զորճը և լորդ Կօկրէն, որոնց ջանքերով վերջացաւ կորստաբեր դժտութիւնը: Նոյն տարուայ Մարտ ամսին Թրեզնիւում դումարուեց ազգային ժողով, որը Յունաստանի համար ժամանակաւոր կառավարիչ ընտրեց կոմս Յ. Կոպոդիստրիային: Հայրենասէր կոմսը վաղուց արդէն (1822 թ.) զրկուել էր պաշտօնից, ապրում էր նախ Փարիզում ապա

ժենեռում և այդտեղից անդուլ ջանքերով աշխատում էր իր հայրենիքի ազատութեան համար: Նա ուրախութեամբ ընդունեց իր վրա դրուած պարտականութիւնը և տեղափոխուեց Յունաստան:

Այդ միևնոյն ժամանակ Անգլիայի, Ռուսաստանի և Ֆրանսիայի ներկայացուցիչները Լօնդոնում (Յուլիսի 6-ին, 1827 թ.) կազմեցին մի դաշնագրութիւն, որով այդ պետութիւնները պարտաւորուում էին վերջնականապէս ազատել Յունաստանը: Դաշնագիրը ստորագրելուց յետոյ իւրաքանչիւր պետութիւն պատշաճաւոր հրաման ուղարկեց իր նաւատորմիղին: Երեք պետութիւնների միացեալ նաւատորմիղը մօտեցաւ նաւարինին և կանգնեց Թիւրքա-Եգիպտական նաւատորմիղի դէմը: Սուլթանին նորից առաջարկեցին հաշտութեամբ վերջացնել Յունաստանի գործը, բայց նա իր սովորական մեծամտութեամբ պատասխանեց, որ ոչ ոք իրաւունք չունի իր ընտանեկան գործերին խառնուելու: Դրանից յետոյ մի սոսկալի ճակատամարտ տեղի ունեցաւ (1827 թ. հոկտեմբերի 20-ին) միմեանց թշնամի նաւատորմիղների մէջ: Ճակատամարտի հետեանքը եղաւ Թիւրքա-Եգիպտական նաւատորմիղի ոչնչանալը: Նրա 82 նաւերից 35-ը միայն 27-ը, այն ևս ցիր ու ցան եղած:

Այդ պարտութիւնը փոխանակ մեղմացնելու աւելի վայրացրեց սուլթանին: Նա հրատարակեց մի խաթիւ-շէրիֆ, որով վերաւորում էր բոլոր քրիստոնեաներին ընդհանրապէս և Ռուսաստանին յատկապէս, ասելով.

«... Ռուսաստանը Թիւրքիայի աւանդական թշնամին է, ուստի և իւրաքանչիւր մահմեդականի սրբազան պարտականութիւնն է ատել ու արհամարել այդ պետութեանը...»

Վերջապէս լցուեց Ռուսաստանի համբերութեան բաժակը. 1828 թ. Ապրիլի 14-ին Նիկողայոս կայսրը պատերազմ հրատարակեց Թիւրքիայի դէմ: Ռուսաստանին աջակցեցին Անգլիան և Ֆրանսիան: Ռուսական ազատարար զօրքը մտաւ Թիւրքիայի սահմանները և սկսեց իր յաղթական արշաւանքը: Անգլիական նաւատորմիղը Կոդրինգտօն ծովապետի առաջնորդութեամբ մօտեցաւ Ալէքսանդրիային և Մահմեդ Ալի փաշային ստիպեց յետ կանչել իր որդեգրին—Իբրահիմ փաշային: Ֆրանսիացի զենեքալ Մէզօնը 14,000 զինւորներով մտաւ Մօրէա և այնտեղից դուրս քշեց բոլոր եգիպտացիներին: Յոյներն էլ կրկնապատկեցին իրանց ջանքերը: Նրանք ամեն տեղ աննկարագրելի հերոսութիւն էին ցոյց տալիս:

Վերջապէս Ռուսաստանը յաղթող հանդիսացաւ: Պատերազմը վերջացաւ Ադրիանապօլսի (1829 թ. Սեպտ. 14-ին) դաշնագրով, որով Յունաստանը կիսաանկախ պետութիւն դարձաւ և պարտաւորուեց տարեկան մէկ և կէս միլիօն պիաստր հարկ վճարել Թիւրքիային*): Դրանից յետոյ էլ կոմս Կապոդիստ-

*) Ծանօթ.—1830 թ. Լօնդոնում գումարուած կոնգրէսը հարկատուութիւնը վերացրեց և Յունաստանը բոլորովին անկախ ու ազատ պետութիւն դարձրեց. սակայն Ներսիսի «արգարադատութեան» շնորհիւ Կրետէն, որ ամենից շատ արիւն էր թափել ամենից շատ զոհեր էր տուել ազատութեան համար, դարձեալ շատացաւ ազատութիւն: Նա

րիան, որ Ռուսաստանի ազդեցութեան տակ էր, մնաց իր պաշտօնում: Բայց շուտով առաջ եկան բազմաթիւ դժգոհներ և վերջապէս բանը այն տեղը հասաւ, որ Կապոդիստրիային եկեղեցի դնալիս սպանեցին: Հանգուցեալի կրտսեր եղբայրը Օգոստոս Կապոդիստրիան կառավարութեան ղեկը իր ձեռքն առաւ. բայց երկպառակութիւնները դարձեալ շարունակուեցին, ուստի կարճ ժամանակից յետոյ դա էլ յուսահատուեց, թողեց ամեն ինչ և եղծօր ածիւնը իր հետ վերցնելով, տեղափոխուեց Քօրֆու կղզու վրա: Դրանից յետոյ պետութիւնները Յունաստանը միապետական կառավարութիւն դարձրին (1832 թ.) և նրա վրա թաղաւոր կարգեցին Բաւարիայի Լիւդովիկոս թաղաւորի որդուն — 17 տարեկան Օտտոնին*):

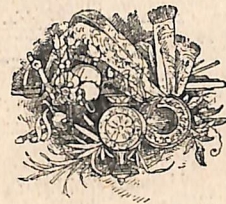
Մնաց Փաշադ Եւլի փաշայի իշխանութեան տակ մինչև 1840 թ. և ապա նորից յանձնուեց Թիւրքիային: Վրետէի դժբաղդութիւնն այն էր, որ Եթէ նա յանձնուէր Յունաստանին, այն ժամանակ Յունաստանը մի ուժեղ ծովային պետութիւն կ'դառնար: Չ'նայելով այդ դժբաղդ հանգամանքներին, Վրետէի ազատական ձգտումները չ'մեռան: 1858, 1860, 1877, 1887, 1889, 1896 և անցեալ 1897 թուականներին քաջասիրտ կրեաացիները նորից ապստամբեցին և փորձեցին թոթափել Թիւրքական ծանր լուծը: Վերջին ապստամբութիւնը այն պիտի մեծ ծաւալ ստացաւ, որ Յունական կառավարութիւնը իր ժողովօղի անվերջ պահանջներից ստիպուած միջամտեց և վերջապէս պատերազմ սկսեց Թիւրքիայի դէմ: Սակայն Ներսիսի չեղօք դիրք բռնեց և նոյն իսկ Բալկանեան միւս պետութիւններին արգելեց փոքրիկ Յունաստանին օգնութեան ձեռք կառկառելու: Յոյները յաղթուեցին: Արիւնշաղաղ Վրետէն գարձեալ Թիւրքերի ձեռքում մնաց և միայն ինքնավարութիւն ստացաւ, այն ևս մեռած տառերով և ոչ իրականապէս:

*) Օտտոնը թագաւորեց 1832—1862 թ.: 1862 թուականին, անտանելի դժտութիւնների պատճառով, նա հրաժարուեց գահից և հեռացաւ Յունաստանից: Նրանից յետոյ՝ ընտրութեամբ և պետութիւնների համաձայնութեամբ գահը բարձրացաւ Դանիայի Քրիստիան թագաւորի որդին — Գէորգը:

Ահա այդպէս չորս հարիւր տարի թիւրքական ծանր լծի տակ հեծող Յունաստանը վերջապէս ստացաւ իր ազատութիւնը, թէև դրա համար 58 երկար ու ձիգ տարիներ (1770—1828 թ.) յեղափոխական կռիւ մղեց, հարիւր հազարներով զոհեր տուեց, թէև իր ամեն մի վայրը ազգային նահատակների արիւնով ներկեց: Անցան տարիներ... Նա ծաղիկը ու ամրագնդուել սկսեց*), բայց երբէք չ'մոռացաւ իր անձնազոհ զաւակներին, չ'մոռացաւ նրանց հերոսութիւնն ու թափած արիւնը:

Իւրաքանչիւր տարի Յունաստանի զանազան մասերում հանդիսաւոր տօն և հոգեհանգիստ է կատարուում և ամեն անգամի հազարաւոր բերաններ ջերմեռանդ սրտով մըմնջում են.

«Հանգիստ ոսկորներիդ, հայրենիքի ազատութեան անմահ նահատակներ»:

*) Այժման Յունաստանը ունի 1175 քառակ. մղոն տարածութիւն և 2 միլիօնից աւելի բնակիչներ: Նրա մայրաքաղաքն է Աթէնք, որ ունի համալրարան: Առեւտրական նաւահանգիստներից նշանաւոր են՝ Քօրֆու և Պատրաս:

ՄԵՐ ԱՂԲԻՒՐՆԵՐԸ.

- 1) «Исторія XIX вѣка» Гервинуса.
- 2) «Всеобщая исторія» Г. Вебера.
- 3) «Борьба Греции за независимость» Е. Θεокτισова.
- 4) «Всемірная исторія» Ф. Шлоссера.
- 5) «Энциклопедическій словарь» Брокгауза и Ефрона.
- 6) «Исторія Европы XIX вѣка» А. Ч. Файфа.

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0570805

Համ
1291

21 MAY 2013

ՊԱՏՐԱՍ ԵՆ ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

ԵՂ. Թ. Ո. Փ. Ձ. Ե. Ա. Ն. — Իսլամ. պատմական տեսութիւն.

» — Բուլղարիայի անցեալը՝ զատմ. տես.

Ի. Ի. Բ. Լ. Ա. Զ. Ի. Բ. Է. Կ. — Զարա. Կովկաս. լեռն. կեանքից.

ԳԻՆՆ Է 20 ԿՈՊԵԿ.

12158